

Horváth Béla — oldalnézetből

Halálhíre első pillanatban hihetetlennek, elképzelhetetlennek tűnt. Nemcsak azért, mert alig túl az ötvenen, alkotóerejének teljében távozott, hanem mert egészségi állapotáról, hozzá tartozóinak, barátainak mindennel számoló készenlétéről immár hosszabb ideje szállingóztak aggasztó, egyszer-másszor egyenesen riasztó hírek, ő meg röviddel azután frissen, kedélyét, optimizmusát megőrizve mutatkozott a színpadon vagy az utcán, egy-egy mosolyt röppentve tisztelői, ismerősei, barátai felé. Az utóbbi időben ráadásul, előző véstes lefogyását, természetellenes sápadtságát fedlertette, külső jelek szerint testi erejében megújulva járt-kelt, dolgozott. Írt, fordított, zenét szerzett, rendezői példányokat készített, vagy szerepekre készült.

Hogy a sokirányú tevékenység, a teremtés, alkotás, cselekvés hajszolása a betegséggel való számolás és az életbe való kétségbeesett kapaszkodás jele volt-e, vagy egészségi állapotának egyszerű semmibevevése? — ez már alighanem örökre az ő titka marad.

Barátságos viszonyban voltam Horváth Bélával, anélkül hogy barátomnak mondhattam volna őt. Másként képzeltek el az életet, másként ítéltük meg az embereket, izlésben is rengeteg különbség volt közöttünk. Miután barátai és hívei elsiratták, hadd szóljak hát egy-két szót arról: hogyan láttam őt oldalnézetből?

Szerepeket, rendezéseket próbálok felidézni: Figarója jut eszembe, akinek plebejusi igazsági kópésan elegáns formában nyilatkoztak meg, akinek magatartását urával szemben nem düh és elkeseredettség, nem is a végső elszántság indultata, hanem a fölüny tudata jellemezte; követi őt *A kertész kutyájának* Tristanja, a behízeltgősen szemtelen, ötletekben kifogyhatatlan tréfamester; kacagásorkánokat kiváltó Katz pátere a *Svejk*ben... igen, és Bicska Maxi. Bicska Maxi, akinek Horváth Béla a legelvetemültebb szövegeit is úgy tudta mondani, hogy báj és derű sugárzott belőlük, nem sejtett arányokat kölcsönözvén a figurának, bizonyítván, hogy az emberben sokkal nagyobb végletek férnek meg, s a jellemet alkotó vonások sokkal nagyobb változatosságban gomolyognak és forrnak egyg, mint ahogy általában gondolnók.

A komédiázó kedv sziporkáit idéző alakítások mellett töprengő, tépelődő, lelki válságokkal küszködő vagy különc alakok sora jut aztán eszembe. Peter Petrus, az *Ilyen nagy szerelemből*, Higgins a *Pygmalion*ból, a *Hatalom és igazság* méltatlanul meghurcolt értelmiségi figurája és sok-sok más társuk.

Rendezései közül a *Magyar Elektra*, a *Játék a sötétben*, a *Kakuk Marci* és ami számomra talán a legemlékezetesebb: Oscar Wilde *Bunburyje*.

Oldalnézet? Most veszem észre, hogy tulajdonképpen ugyanazokat az alakításokat és rendezéseket sorolom, amelyeket barátai és hívei is emlegetni szoktak, mindössze az operettalakításokat mellőztem, s mellőzöm is tudatosan. De ebben nincsen semmi különös. Mindössze annyit jelent, hogy hívekre és más fából faragottakra is az hatott, ami Horváth Béla művészetének legbensőbb, legtermészetesebb, legnyilvánvalóbb jegye volt: játékosága, derűje, elpusztíthatatlan optimizmus. A különbség inkább abban mutatkozik, hogy a hívek határtalan sokoldalúságnak nézik azt, amit én — felsorolásom bizonyossága szerint is — két pólus nagyszámú változatának érzek; hogy ők teljesítményeinek mindegyikét vagy majdnem mindegyikét kitűnőnek, utolérhetetlennek mondják, én meg úgy látom: telitalálatról, emlékezetes teljesítményekről olyankor lehetett beszélni, amikor látszólag ellentétes előjelű tulajdonságokat, vonásokat kellett egységbe forrasztani. Ha a figura már-már túlságosan is intellektuális beállítottságú, túl hűvös, túlságosan Mont Blanc-i volt, Horváth Béla megtalálta a lehetőséget, hogy egy kis jó modort, finomságot, rejtett érzelmet érzékeltessen alakításában; ha túlságosan jól neveltnek mutatkozott, egy kis kajánságot vegyített hozzá, a fennköltet megajándékozta egy-két vágyakozó, sóvárgó pillantással vagy némi kis vagánysággal. A *Bunbury*ben is az tetszett, hogy a darab nem létező mélységeitől megszédülőkkel ellentétben merte az egészet józanul, kajánul, gunyorosan látni; a főúri gügyeségben fel tudta fedezni az ab-

szurditást vagy az abszurdummal határos jelenségeket. Túlhangsúlyozásoknak viszont — nézetem szerint — olyankor lehettünk tanúi, amikor az érzelmesség elragadta őt, vagy amikor a könnyekre rá akart duplázni.

Hogy miben látom a veszteséget? Annak megsemmisülésében, amiben másként, mint mi; agyának, szívének, idegrendszerének azokban a kapcsolódásaiban, amelyek utánozhatatlanok és megismételhetetlenek. Ma, amikor sokan a barátság, az együvé tartozás feltételének tekintik a feltétlen egyetértést az élet minden területén, én a barátság kritériumát embertársunk más mivoltának elismerésében és méltánylásában jelölém meg, s a különbségeken túli közös erkölcsi normákban keresném az alapot, melyre a barátságnak mégis szüksége van, amelyre épülhet.

Es hiányozni fog, természetesen, sokszor, nagyon sokszor fog hiányozni az ő végtelen és határtalan színház- és színpadszeretete.

Páll Árpád

Most még lehet!

G. bácsi cipőgyári munkás volt. Nem emlékszem pontosan, ki vezetett el első ízben Téglás utcai házacskájába annak idején, kilencszázötven-ötvenegy tájkán, de tény, hogy havonta egyszer-kétszer bekopogtam a konyhájába, hallgatni jóízű — ma már tudom, jellegzetesen külvárosi — szövegét, rácsodálkozni a kezére, amely félóra-óra alatt újjáalakította egy-egy félretaposott, formájából kivetkőzött cipő „állagát”, meg lemezt hallgatni régi, de jó hangú patefonján, belelapozni könyveibe vagy feltűrni harmincéves iparosmúltjának dobozba gyűjtött fénykép-émlékeit. Kiskamasz voltam, belvárosi családukban a „nicht vor dem Kind” járta — Mester Zsolt *Koppantója* révén éltem újra akkori érzéseim —, ahol a viselkedési modellt a beamter-filozófia, a nyugalomba vonult ügyvéd-nagybácsi, a törzstiszt-nagybácsi és több ilyen rokon határozta meg, ahonnan lehetett bérlettel színházba, hangversenyre menni, de illetlennek minősült a Schneider Fáni — beismerem, valóban az volt —, és nemcsak azt nem illett megkérdezni, hogy ki kivel társalkodott az elmúlt hét végén, de azt sem, hogy egyáltalán társalkodott-e. Kirándulásaim tehát egy másik — természetes — világot nyitottak meg előttem, ahol mindennek oka és következménye volt, ahol a gyereket, ha nem is felnőttek, de legalább jövődöbéli embernek tekintették, ahol semmi emberi nem lehetett s nem volt idegen. Itt feloldódtam, mertem kérdezni, vitázni, ügyetlen lenni, vagy ellenkezőleg: rátapintani időnként a dolgok lényegére, s azt hiszem, kamaszkorom nem egy válságán épp a G. bácsi ravasz kás mosollyal adott tanácsai segítettek át. Persze, volt a G. bácsi életfilozófiájában sekélyes elem is, mint ahogy lemezgyűjteményében is keveredett a Caruso-felvétel Bartók-gyűjtésű Pátria lemezzel, amerikai szvinggel meg kabarékupléval. De ha nem így lett volna, talán nem is emlékeznék arra a házra. G. bácsi átlagmunkás volt, anyagiakban és szellemiekben egyaránt, státusának minden jó és kevésbé jó tulajdonságával, harmincéves szakszervezeti tagságával és szombat esti borozgatásával együtt. Részletes arcképe egy kort jellemezne, hogy miről mit gondolt, mit mondott, hogy házában mit tartott és mit nem, hogy ötvenes évek eleji magatartását milyen összetevők határozták meg, hiszen ő és korosztálya adta a viselkedési modellt azoknak, akik ma — ötven- és hatvanévesekként — leütik az alaphangot gyárban, utcán, akik az elmúlt harminc évben, a nagy társadalmi mozgás korában mintául szolgáltak az ingázó, majd beköltöző, faluról indult, felnőttkorban városiasodott rétegnek, még akkor is, ha az iskolába vetett hitünk szerint a városiasodás folyamatában döntő elemnek tűnik a tanteremben szerzett tudás. G. bácsi és társai közvetve és közvetlenül formálták a beköltözők tudatát: viselkedésük, ruházkodásuk, lakáskörülményeik, étkezési szokásaik, munkahelyi magatartásuk, társasági szokásaik megannyi fix pont volt a beköltözők szemében, akiket már nem kötött a falu, de még nem kötött a város. A G. bácsikra, kis- és nagyvárosaink hajdani munkás- és iparosrétegére tehát figyelnünk kellett volna, úgy, ahogy immár szerencsére évtizedek óta figyelünk a tünöbön levő hagyományos paraszti társadalom itt-ott még élő, másutt már csak

nyomokban fellelhető maradványaira. A ma városlakójának lényét ugyanis nemcsak az a falu határozza meg, ahonnan jött, de az a hajdani város is, ahová az „ős” beköltözött, s amelynek hagyományai korántsem a belvárosokban rögződtek nemzedékek tudatába. Hogy a ház lakói koszorút küldenek lakótársuk temetésére, lehet véletlen divat vagy „kezdeményezés”. De mindjárt másként fest a dolog, ha tudjuk, hogy abban az utcában egy-két emberöltővel korábban még működött a Kalandostársaság, amelynek alapszabálya előírta, miszerint a halottas ház alsó és felső szomszédságának illik részt vennie a szomszéd temetésén, még akkor is, ha viszály dúlt közöttük. És kiderül, hogy egyetlen öreg bácsi, a tömbháznegyeddé vált hajdani utcasor utolsó élő reliktumja még emlékszik, miszerint gyermekkorában az utcabíró figyelmeztette kötelességére az arról megfélemezőt. Az írott kötelességből pedig napjainkra szokás, ha úgy tetszik, népszokás lett.

A városi néprajzkutatás szükségességére figyelmeztetnék tehát, s ha valaki nyitott kapu dőngetéseket értelmelné, amit írok, utalva arra, amit nyelvészek, irodalomtörténészek, zenészek, történetészek tesznek ebben az értelemben — gondolok a kismesterségek szakszókincsének gyűjtőire, a munkásfolklor közléteire, munkásmozgalmi dokumentumok, tárgyi emlékek kutatóira —, akkor inkább úgy fogalmazok, hogy szórványos, alkalmi, széttagolt, rendszer és cél, általános vezérelv nélküli még mindig az, amit egykori városaink dolgozó rétegeinek néprajzi kutatása érdekében teszünk.

De hát van-e egyáltalán a városnak néprajza? Elvégre a városi lakosság többsége mindig is falusiként kezdte, összegyűlt konglomerátum, s azokért a maradék anyagi és tudati szórványleletecskéért, amelyek még kimutathatók, ugyan főlegesen lenne szakembert tartani. Csakhogy ez nem így igaz, a városokat fenntartó osztályok, rétegek beköltözésük pillanatától a parasztságtól eltérő anyagi és szellemi élet- és munkakörülmények, szokásrendszerek közé kerülve már egy nemzedék után minőségileg újat tudnak felmutatni mind tárgyi, mind szellemi tekintetben. Egy kalap alá vehető-e vajon a századforduló évtizede Nádas menti falusi emberének életmódja, anyagi létformája az onnan Kolozsvárra beköltözött gyári munkás életmódjával? De kételkedem abban is, hogy a kolozsvári munkások politikai szervezeten túli művelődési, szórakozási szokásai, formái, intézményei azonosak lettek volna a környékbeli falvak lakosainak ilyen jellegű intézményeivel, szokásaival. És ez még csak egy terület, mert kimutathatók izlésbeli, erkölcsi, felfogásbeli sajátosságok is, mint ahogy az akkori munkásházak berendezése különbözik — és jellemző módon tér el — a korabeli falusi házakétól. Véleményem szerint van tehát a néprajznak sajátos városi közegben is feladata elég, és az itt elérhető eredmények semmiben sem maradnak a hagyományos területeken elérhetőek mögött.

Vajon milyen rétegek hagyományaira lenne érdemes figyelniük? A munkás-hagyományok feltétlenül ilyenek, csakhogy miként a falusi néprajzi gyűjtőnek egyaránt kell figyelnie a falu gazdagabb és esetesebb rétegeinek művelődésére, ugyanúgy a városi néprajz kutatójának is ki kell terjesztenie vizsgálódásainak körét mind a hajdani „középréteg” — a művelődési és anyagi viselkedési modellek egyik forrása, a városi közizlés egyik meghatározó eleme —, mind pedig a periféria, a deklasszálódott, városszélre szorult vagy onnan befelé törekvő rétegek életére. A városi néprajz nem szűkíthető le csupán a hajdani bérből élő rétegek népi műveltségének kutatására, a szigorúan vett „munkáshagyományok” gyűjtésére; ez egyoldalúvá tenné a kutatást, számos jelenségnek elválná a „felfelé”, az írott művelődés felé vezető gyökereit, és a visszacsatolás vizsgálatát tenné lehetetlenné.

Vita tárgya lehetne a hagyományos néprajzi kutatás és a városnéprajz-kutatás viszonya, néprajz és művelődéstörténet kapcsolata a városi kutatások összefüggésében, alkalmazott módszerek, a vizsgálatokat segítő segédtudományok kérdése — és egyáltalán: a jelenségek jó része megközelíthető-e néprajzi irányból? A munkásdolgozó például néprajzi, történelmi és zenetudományi szempontból egyaránt megközelíthető, s a vizsgálat alapszempontja határozza meg, hogy a három szaktudomány közül melyik lesz a domináns. Nézetem szerint azonban a városi népelet kutatásában a néprajzi szempontokat kell elsődlegesen érvényesítenünk, mert az itt élők, dolgozók ugyanannak a népnek a részei, amelynek falusi viszonylatait kutatva keres és kap választ a szakember létünk alapkérdéseire.

Mi tartozna a városi népelet kutatási területéhez? Tárgyi szempontból — a hagyományt követve — a táplálkozás, az öltözet, a lakás és a foglalkozások bizonyos körének vizsgálata, kezdve a paraszt és munkás közötti átmeneti rétegektől egészen a középosztályig. Részletezzem egyiket-másikat? Városainkban mind a mai napig kimutathatók a városképben — még ameddig — a hajdani munkásnegyedek, amelyek építész által feltárható konkrétumokig őrzik iparosodó erdélyi városaink munkáslakás-építési hagyományait. Vagy: nem lenne érdekes feltárni a külön-

féle munkásrétegek öltözködésének meghatározó elemeit még akkor is, ha ezek látószólag nem népi műveltségből fakadnak? Hát a munkahelyi öltözékek fejlődését ki kutassa? Vagy a városi étkezési szokások alakulását?

Az ötvenes évek elején gyűjtemény jelent meg munkásdalokból, folytatása azonban elmaradt; máig kutatatlan terület például, hogy a mozgalmi dalok mellett még mit énekeltek a város dolgozó rétegei, milyen volt a viszonyuk népdalhoz, koruk népies, illetve más műdalaihoz. És ki foglalkozott a munkások tánckultúrájával, hajdani munkásbálok rítusaival, a mesterségtáncokkal? Aztán: nem érdektelenek a szövegek sem, a majdnem-mesék, elbeszélések, történetek, anekdoták, rigmusok; mélyebb kutatásokat igényelne a szakmai szókincs — nem a kismestereké, hanem a hajdani gyári munkásoké —, a családi és közéleti szokásanyag, a munkába lépéshez kötődő különféle szokások — Marosán György emlékiratai tanulságosan szemléltetik, hogyan lépett be a felnőttek közé például a század eleji nagyváradai péklegény.

Szándékosan nem soroltam fel itt olyan kérdésköröket, amelyeknek vizsgálata kifejezetten történelemkutatási vagy művelődéstörténeti feladat; lévén velejárói a szervezett munkásmozgalomnak. Ezeket a kérdéseket az illető szaktudomány elsődleges szempontjai szerint lehet inkább megközelíteni. A városnéprajz-kutató viszont másodlagos hasznélvezője lehet mindannak, amit a művelődéstörténész vagy a munkásmozgalom történetének kutatója összehord, s forrásmunkaként használhatja az emlékiratokat, leveleket, a kor sajtótermékeit, fényképdokumentumait.

A városnéprajz aránylag új keletű ága a néprajzi kutatásnak. Első kézzelfogható hazai eredményei épp a *Korunk* irányította Hóstát-kutatás nyomán fognak kibontakozni. Az igazi városnéprajz-kutatás azonban nem szorítkozhat kizárólag a „városi falu“ feltárására. Ideje lenne hozzákezdennünk — az utolsó pillanatokban — megmenteni, amit még lehet preindusztriális városaink népéletével kapcsolatosan. Mert most még van mentenivalónk!

Kovács Neve

Mekkora a nagyvilág?

A helynévadás érdekességeiből

Kicsi a világ — mondjuk olykor a meglepődés örömeivel, ha a lakhelytől messze idegenben ismerőssel „összefutunk“, ki tudja, véletlenül-e, nem éppen az említett tapasztalati felismerés újabb igazolódása kedvéért? De ha nem moccanunk szűkebb pátriánkban, igazolja magát úgyis — az igazság. „Bejön“ hozzánk a nagyvilág. Miként bejött régente is, amikor a hír még csak „súlyomszárnyakon“ járt, nem úgy, mint ma, a mesén is túltevő tömegközlelési eszközök révén. Belopja és elfogadtatja magát a nagyvilág olyannak, amilyen; mindenfelé kiható történéseivel fűzi-fűzi kapcsolatait. S szüntelenül bizonygatja is, hogy nemcsak újságok ívnyi papírlapokon vagy dinnyényi gömbökön fér meg rajzolataiban, hanem terepvalóságában is.

Riporter újtajmon is bizonygatta a nagyvilág befogadtató-elfogadtató hatalmát. El egészen a névadásig, amely szuverén ügy szokott lenni egyébként. Csokornyai helynevet nyújtok itt Bihar megye északi részének toponímiájából. Bizonyosságul például arra, hogy (a) Nílus nemcsak Északkelet-Afrikában folyik. És bizonyosságul egyben arra, hogy vendéglátása tekintetében milyen nagy lehet egy aprócska tájtörédék, s hogy valóban milyen kicsi a világ, melynek porcikái összetartozóak.

A nevek:

Albis... Falu Margitta közelében. Etimológiája szerintem nincs kellőképpen tisztázva. Jakó Zsigmond az *Albert*ből eredezteti, e személynév kicsinyítő-becéző képzős származékának tekintve. Bunyitay Vince tudós könyvtárnok, a váradi püspökség történeti összefoglalójának a szerzője más utakon jár: „*Albis* lakosai egyikét képezheték azon szász gyarmatnak, amelynek nyomaival ama tájon több helyütt találkozunk [...], s igazuk lesz azoknak, kik a község nevét az Elba vagy más nevén *Albis* folyóval hozzák kapcsolatba. Mindenesetre feltűnő, hogy a hazánkban létező még egy *Albis* Brassó mellett, a szászok földjének közelében áll.“ (A Ko-

vászna megyei Kézdiabísról van szó.) Nem kívánok döntőbíró lenni, de elgondolkozott, hogy az *Elba* nevét a 'folyás, folyó' jelentésű indoeurópai *althisra* vezetik vissza (Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1980).

Amerikás... Szántóföld neve Szalacson. A kivándorlás emlékét idézi, és József Attila híressé lett két sorát juttatja eszünkbe („S kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk.”); s eszünkbe juttatja még inkább Adyt, akinek úgy fájt véreinek messzibe szakadása, ahogy, a tárcanovellák vallomása szerint, a kortársak között talán senkinek. De a szalacsi Amerikás, ím, visszajött, méghozzá nem is rögeszmés-tébolyultan, mint a *Ha az Ér zavaros* kömüvese; hazatért és földet vett. És honvágya „elhozott” e tájra egy darab szántót ama világból...

Bécs... Szalacs egyik településrészét jelöli. A név keletkezését némelyek a hihetőleg a XII. században beköltözött germán népelemekkel hozzák kapcsolatba, ám azok nem az osztrák fővárosból vagy környékéről származtak, hanem Szászországból. Szabó T. Attila a magyar toponímiában előforduló külföldi városnevek között Bécsert is említi. A szalacsi Bécs korai keletű lehet, s etimológiailag mégiscsak összetartozik Ausztria fővárosának, sőt a magyarországi Pécsnek is a nevével; ezeket végső soron egyaránt a kikövetkeztetett 'kemence' jelentésű szláv *pečire*, illetve az ebből kölcsönzéssel alakult valamely régi török nyelvi '(boros)pince' értelmű *bečre* vezetik vissza. Ez utóbbi szó köznévként a románban *beci* (többes szám: *beciuri*) alakban és 'pince, börtön' jelentéssel ma is él, és a román szőféjtek eredetét a kumán (kun) — tehát ugyancsak török — nyelvből származtatják. (*Dictionarul limbii române moderne*. Buc., 1958.)

Burgatető... Szalacs dombra telepedett része. Mellette van a *Kisburga* és a *Nagyburga*. A már említett településtörténeti okoknál fogva a *burga* névelem halatán a német *Burg* (= város) főnévre is gondolni lehet, de ugyanúgy vagy még inkább Franciaország történelmi tartományára, *Burgundiára*, azaz *Bourgogne*-ra (ejsd: *Burgony*) és természetesen a burgonyára (krumplira), amit e tájon *burgundinak* is neveznek. Egyébként Szabó professzor a *Burga* ~ *Burgundia* helynevet a magyar toponímiában ugyancsak általánosabban meghonosodottként hozza fel.

Csólent utca... Érmihályfalva egyik településrészét hívják így, nem hivatalosan. A *csólent* (a héber *sólet*ből származik) babból füstölthússal készített (zsidó) étel(különlegesség). A névadás arra utal, hogy az utcát többnyire zsidók lakták. 1920-ban a községben 1430 zsidó élt (lásd Martinovici-Istrati: *Dictionarul Transilvaniei, Banatului și celoralte finuturi alipite*. Cluj, 1921); 1930-ban pedig, a hivatalos népszámlálás adatai szerint, a 8085 lélek közül 1438 volt zsidó. Most értelmetlenül — s lehet, érthetetlenül — áll a zsinagóga, mert közben „bejött” a világ — a világ, ami, lám, kimaradni sohasem tudott —, s kényszerültünk megtanulni Auschwitz, Buchenwald, Birkenau, Treblinka nevét, s olvasni Nyiszlit, Jean Lafitte-ot, Simon Magdát — borzalommal.

Doberdó... Utca neve Kazinczy szülőfalujában, Érsemjénben. Már mellszobra is régen állt az írónak, nyelvújítónak, politikusnak, amikor az olaszországi meszkófensík neve „szétterült” a világban. Hogy miért, Zalka Máté jobban tudja... S hogy e félig-meddig homok borította, de teljesen kő nélküli vidéken is mi okból, annak igazi megmondhatója az első világegészből megtért veteránok lehetnének.

Kánaán... Szántóföld Szalacs és Szilágypér határában. Más néven, magyarul: Ígéretföldje. Nem annyira vallási, mint inkább tréfás, sőt rosszalló névadás. A terület termőképességével nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A végső soron héber eredetű s nyelvünkbe a görögön át latin közvetítéssel jött szó az ókori Palesztina és Fönícia neve volt. Jelentése 'Bíborország'.

Kandia... Szabó T. Attila professzor e helynevet vidékünkön Bihardiószegen mutatta ki. Magam ezenkívül Albison, Ottományban és Székelyhídon jegyeztem föl mint utca- és településrésznevet. Elsődlegesen a Görögországhoz tartozó Kréta-sziget korábbi neve volt. A magyar nyelvterületre a silány földek, szegények lakta településrészek jelöljeként plántálódott át. Szabó Károly írta: „Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova törökök a magyar foglyokat csapattal hurcolták, s melynek nevét a nép a régen közkézen forgott s vitézi énekekből is tanulhatta?” Magam adalékként ennyit fűzök hozzá: 1583-ban a portyázó törökök Biharnak ezen a részén hét falut égettek föl, s azokból 440 embert hurcoltak rab-ságba. Talán éppen Kréta szigetére...

Kisszerbia... Gálospetri egyik utcáját hívják így, s magyarázatként ezt mondják: „Ott, kérem, akaratos emberek laktak.” (De nem szerbek, hanem a falu lakóival azonos ajkúak.) Ugyancsak Szabó T. Attilától tudjuk, hogy Marosújíváron Bosznia és Hercegovina névvel városrészt jelölnek. Én több helyen, így Szilágynagyfaluban, a Brazília névvel is találkoztam.

Nagyszion... Érmihályfalva határ része. Jakó Zsigmond a XV. század végéről Gálospetritől északra (tehát körülbelül éppen Érmihályfalva irányában) jelöl meg

egy Szion, illetve Szionhát nevű praediumot (= ingatlan, birtok, jószág). Lehet, azonos helyvel van dolgunk. A Szion ~ Sion hegy Jeruzsálem déli részén. Feltehető, hogy ennek az átvétele — bibliai ismeretek alapján — a mihályfalvi Nagyszion utótagja, s noha itt nincs hegy, csak homokdűne, az analógia bizonyos tekintetben mégis kézenfekvő: a végső soron héberből eredő Sion 'víztelen, vízben szegény' jelentésű volt. Ilyen a nevünk jelölte szántóföld is.

Nilus... Egy mesterségesen kialakított medrű vízfolyás viseli a nevet Paptamási falu mellett. A csatornát a harmincas években ásták, hektárok százai mentesültek általa a belvizektől. A középfokú ókortörténeti ismeretközlés egyik velős fogalmazása hangzott így: „Egyiptom a Nilus ajándéka.“ S itt van valahol az analógia kulcsa... Igaz, hogy a bihari Nilus hossza csupán 6-7 kilométer, az ősi folyamé 6700, tehát ezerszeres közöttük a nagyságbeli különbség, de hát mit számít e kis túlzás...

Velence... Bihardíószeg településrésze. Mint ahogy Váradé a XIII. század végétől datált Váradvelence. Mindkettő az olaszországi Velence (Venezia) városnév átvétele. S miként Váradon, Diószegen is telepített olaszok ülték meg a helyet, akik magukkal hozták a nevet az őshazából. (Különben Váradolaszi vagy Érolaszi településnév is nyilvánvalóan utal a befogadottak származására.) Az ilyen jelölésekre számtalan példát ismer a névtudomány. New Jersey (az USA egyik tagállama) nyilvánvalóan a Csatorna-szigetekhez tartozó Jersey New (= Új) előtaggal ellátott alakja. Létezett rövid ideig az USA Iowa államában egy New Buda ('Új-buda') nevű telep; ezt Ujházy László, az 1848—1849-es szabadságharc kormánybiztosa alapította, a forradalom bukása után emigrált magyar csoport telephelyéül. Vagy egészen közeli példa: a Szatmár megyei Piskolt községhez tartozó Scărișoara Nouă falu neve úgy keletkezett, hogy az első világháború után Scărișoara (Aranyosfő) faluból ide költöztek meg akarták őrizni — nevében is — a kibocsátó, ősi telephelyet.

Gy. Szabó Gyula

Kell a törődés

„A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője“ — vallotta Kazinczy Ferenc, a felvilágosodás és a polgári haladás eszméinek haláláig hű elkötelezettje, apostola. Irodalomszervező, költő, író, jeles műfordító, az ízlés- és stílusforradalom vezéralakja, a játékszíni mozgalom buzgó támogatója és nem utolsósorban a nyelvújítás lelke, olyannyira, hogy ha Kazinczyt emlegetjük, képzetársítással azonnal a nyelvújítás jut az eszünkbe — és fordítva: a nyelvújító mozgalom őt idézi emlékezetünkbe.

Hogy sokoldalú munkásságának jelentőségét felmérhessük, vessünk egy pillantást a korra, amelyben élt. Az 1795-ös Martinovics-féle összeesküvés vérbefojtása után a Habsburg önkényuralom súlyos terrorja nehezedik Magyarországra. A nemesség nagyobbik része a régi dicsőség fényében sűtkérezik, s a forradalomtól való félelmében egyre inkább elzárkózik a társadalmi haladás gondolatai elől, s kulturális szomját a kalendáriummokkal oltoztatja; az eszem-iszom életmódban elparlagiasodik. Van azonban már egy vékony nemesi réteg, amely a polgári értelmiségiek kis csoportjával együtt felismeri a reformok, a polgárosodás szükségességét, s fokozatosan rátalál a haladás lehetőségének az önkényuralomtól nyitva hagyott kapujára: az irodalmi nyelv megteremtésének feladata mint a polgárosodás fontos előfeltétele kerül érdeklődésük, majd tevékenységük középpontjába. Az irodalom és a nyelv megújításának lehetőségét szerencsére idejében felismeri a progresszió, hiszen közvetlen politikai cselekvésre a jakobinus mozgalom leverése után nincs mód.

A Reformátorok Társasága kátéjának terjesztéséért elszenvedett hétévi börtön után Kazinczy a szépirodalom és a nyelv esztétikai megújításának szenteli életét.

Eszménye az egyetemes emberi értékeket képviselő klasszicitás: a szépre, tökéletesre törekszik. A haladó polgári ízlés nevében hadakozik a maradiság, a feudális tudatú „napkeleti fejek” ellen. Az irodalmi műveltség gyarapítása és egy fejlettebb ízlés kialakítása érdekében fontos feladatnak tartja az antik klasszikusok mellett kora külföldi irodalmát megszólaltatni magyarul, hogy kortársait bekapcsolja ezzel is az európai vérkeringésbe, hogy oszlassa a szellemi sötétséget, enyhítse a százötven éves török hódoltság okozta elmaradottságot. A polgári európai irodalom szintjére akarja emelni a magyar irodalmat, amelynek nyelve ebben az időben — a XVIII. század végén, a XIX. elején — már megközelíti ugyan a mai köznyelvet, de az erősebb provincializmus sem ritka e korban; nagymértékű még a kifejezésbeli ingadozás.

Íme egy jellemző részlet Dessewffy Józsefnek 1808-ban Kazinczyhoz intézett egyik leveléből: „Hogy kell mondani: ösmerem, ismérnem, esmerem, esmérnem, vagy ösmérem Kazintzy Ferentz ékes pennáját?” Kazinczy válasza: „Legszokottabb az *esmerem* és *esmérnem*... Én magam némelly másokkal azért írom *ismérem* és *isméremnek*, mert e szóban: *lelküisméret* bizonyosan i hallatszik, nem e — osztán azért, mert nyelvünkben temérdek sok e vagon, s ahol lehet, jól tesszük, ha számát kevesítjük. — Egyéberánt nem iszonyodom azt *esmeremnek* mondani: de *ösmeremnek* soha mondani nem fogom, noha meg sem kövezem azt, aki úgy ejti.“ Bölcs érvelés, ma is megállja a helyét, nagyfokú toleranciáról árulkodik. Az *ösmerem* túl provinciálisnak tűnhetett a szemében. Az irodalom nyelvéből mindig is gyomlálgatta a tájjellegű hangtani, alaktani elemeket. A következő idézetben is a túlzott nyelvjárásiaság ellen emelt szót: „Ha valaki a maga munkájában születése helyét s táját kitaláltja az olvasóval, az által még nem vét. De ha valaki azt épen hirdeti s egy szóval, ha munkáját nem a *könyvtírás* nyelvén, hanem a provinciájén írja, már akkor merném állítani, hogy vét.“ A nyelvi változatokat kiegyenlítő, kiművelt, nagyjából egységesnek mondható irodalmi nyelvért száll síkra; az *egységes, de nem egyhangú* nyelvért. Sokszínű, változatos stílust kívánt, amely alkalmazkodik a tárgyhoz, műfajhoz, a szereplők egyéni sajátosságaihoz, lelkiállapothoz; olyan nyelvet, amely egyesíti magában a különféle stílusfajták, a nyelvet beszélők különböző csoportjai, rétegei beszédének jellegzetességeit, s így elég sokrétű ahhoz, hogy alkalmas legyen az élet gazdagságának hiteles nyelvi ábrázolására: „... a nyelv annál tökéletesebb s elkészültebb, minél több mértékével bír a sokszínűségnek, hogy mindent az annak saját színében adhasson.“

E „sokszínű”, kiművelt, a korszerű tudomány és irodalom igényeinek megfelelő nyelv kialakításában a döntő szerep a nyelvújító mozgalomé, amely a maga tízezer szavával nagy szolgálatot tett az anyanyelvű kultúrának. Országos jellegére, a közérdeklődésre mutat az a hatalmas levelezésanyag, amely Kazinczy, az irodalmi vezér, a nyelvújítás legnagyobb egyénisége után maradt: huszonkét vaskos kötet (és két pótkötet). E levelek túlnyomó többsége valamilyen vonatkozásban érinti a nyelvhasználat, stílus kérdését. Ne mulasszuk el megjegyezni e levelekről, hogy Kazinczy kitűnő arányérzékéről, elvi szilárdságáról tanúskodnak. Ez az elvi szilárdság azonban olykor kérlelhetetlenségbe, főleg a stílus dolgában diktátorságba csap át. Egyesek szerint túl tágkeblűen értelmezi az írói szabadságot: „A nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez“; vagy: „Az aestheticus írónak nem kell azt kérdeni: szólnak-e így, és szóllott-e már így más, hanem ezt: lehet-e nekem úgy szóllani, hogy szóllásom elegendő, energicus, új zengésű szóllás legyen.“

Az újítók és maradiak szembenállása valóságos harcá fokozódik 1811-ben, Kazinczy támadó élű epigrammagyűjtménye, a valóságos stílusforradalmat előidéző *Tövisek és virágok* megjelenése után. Szenvedélyesen csap össze a két tábor: a nyelvújítás hívei, a neológusok, és ellenzői, az orthológusok. A küzdelem elfajulásáról tanúskodik a Kazinczy személyében is vérig sértő, gúnyos kiadvány, az 1813-ban napvilágot látott *Mondolat*, ezt követi 1815-ben a neológusok válasza, a *Felelet a Mondolatra*. Végül 1819-ben a harc lezárul Kazinczy értékes tanulmányával (*Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*) — a neológusok javára: az újítás szelleme győzött. Az igazi győztes természetesen személyeken innen és túl a magyar kultúra, nyelv és irodalom.

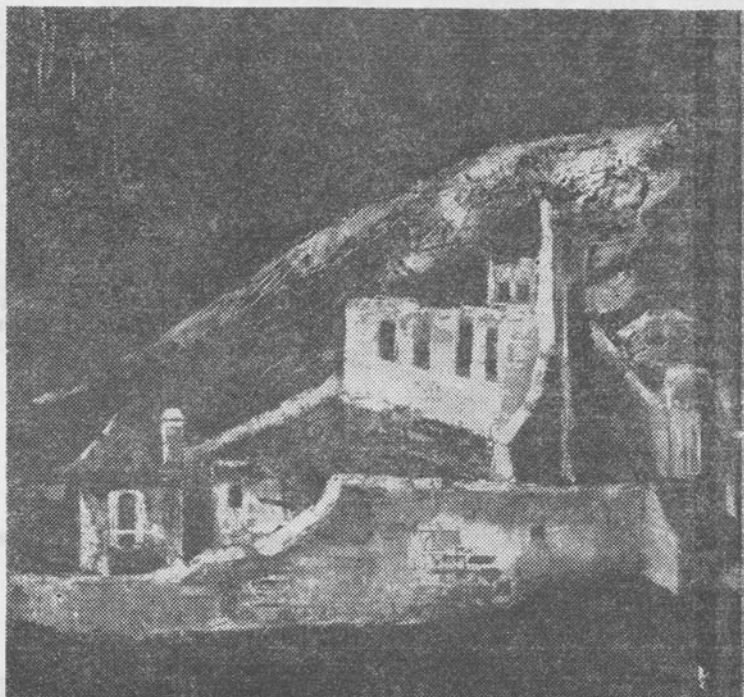
Kazinczy ebben a tanulmányában megbékélésre törekszik — némi megalkuvásra is kényszerülve —, s a neológia újabb programját, a további tennivalókat így határozza meg: „Jól és szépen az ír, aki tüzes orthológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával. [...] S mi szabad az írónak [...]? A fentebb nembem mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi

és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol.“

Vajon fel tudjuk-e mérni — százötven évvel a halála után —, hogy korában mit jelentett ez a bölcsesség és tisztánlátás? Kevés hozzá fogható „európai“ s egyben jó hazafi találtatott az akkori Magyarországon. Mai nyelvújításunk alapelveit ő rakta le — és megállapításainak érvényét nem kezdte ki az idő. A legméltóbban úgy tisztelgünk emléke előtt, ha mindent elkövetünk hosszú, fáradságos küzdelemben kivívott irodalmi nyelvünk ápolásáért, fejlesztéséért, hogy az utánunk jövőeknek megőrizzük olyanakként, amilyenek ő látta, tudta:

*Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján; de szaladva, szökelve, sikamva,
Lángol keble, ajakán mély bánat keble sohajtoz.*

Szabó' Ilona

Barabás Éva: Szárhegyi romok